

IZRIČNE REČENICE*

MILIVOJE MINOVIĆ

UDK 808.61/62-561.61

Pedagoška akademija, Sarajevo

Izvorni naučni rad

Primljen: 20. oktobra 1987.

Prihvaćen: 29. oktobra 1987.

1) U ovom radu se pod izričnim rečenicama tretiraju i neki srodni tipovi objekatskih rečenica (vidi u tačkama 33—40).

2) Izričnim rečenicama izražava se sintaksički sadržaj kao dopuna određenoj riječi u osnovnoj rečenici. Kad je određena riječ predikat osnovne rečenice, a time i njena osnova, onda se izrična rečenica može uzeti da je dopuna čitave osnovne rečenice. Međutim, takva zavisna povezanost nije onakva kakva se javlja kad su pitanju adverbijalne rečenice (vidi o ovome više u tač. 4). Zbog toga što su riječi koje se dopunjuju informativne semantike (znače: govorenje, zapažanje, mišljenje i sl., najveći broj njih je takav) i što se zavisnom rečenicom izriče sintaksički sadržaj kao dopuna tim (informativnim) riječima, takve se riječi (u osnovnoj rečenici) nazivaju *informativnim leksemama*.¹ Te su riječi temelj rečeničke konstrukcije (čitave složene rečenice zavisnog odnosa) pa otuda i njihova kvalifikacija kao *temeljnih riječi* čitave složene rečenice.

* Ovaj rad nastao je kao probna (ogledna) obrada dijela teme *Složena rečenica* iz projekta *Standardnojezički izraz srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika u Bosni i Hercegovini*, koji se realizuje pri Institutu za jezik u Sarajevu. Autor ovoga rada odgovorni je istraživač u obradi navedene teme, a istraživač je i Veselinka Kulaš.

Skraćenice autora i djela iz kojih su navođeni primjeri znače: 1) Čopić, I — Čopić Branko, fragmenti iz monografije Enesa Čengića, *Čopićev humor i zbilja*, objavljeni u Oslobođenju, 6. i 15. V. 1987; 2) Čuić — Čuić Stjepan, *Pripovijetke*, ESKBiH; 3) Kikić, I — Kikić Hasan, *Provincija u pozadini i druge pripovijetke*, Zagreb, Zora, 1951; 4) Kočić, I — Kočić Petar, *Pripovijetke*, Beograd, 1968; 5) Lukić — Lukić Vitomir, *Pripovijetke*, ESKBiH; 6) Marjan, I — Marjanović Mirko, *Povijest izgubljene duše*, ESKBiH; 7) Marjan, II — Marjanović Mirko, *Vođa teče kako teče*, ESKBiH; 8) O.-A. — Osman-Aziz, *Pripovijetke*, Sarajevo, 1980; 9) Oljača, I — Oljača Mladen, *Kozara*, ESKBiH; 10) Radan — Radanović Nenad, *Smrt Alojza Krizmana*, ESKBiH; 11) Razg. — primjeri zabilježeni u svakodnevnoj komunikaciji; 12) Prest. — Prestilizacija prethodnog primjera; 13) Sijarić, I — Sijarić Camil, *Mojkovačka bitka*, Svjetlost, Sarajevo, 1968; 14) Simić, I — Simić Novak, *Druga obala*, ESKBiH; 15) Lovren. — Lovrenović Ivan, *Putovanje Ivana Frane Jukića*, ESKBiH.

Skraćenica ESKBiH znači: edicija Savremena književnost naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, u 50 knjiga, izdanje »Svjetlost«, Sarajevo, godine 1984/85.

¹ Termin je uzet iz rada N. N. Sergeeva *O ponjati i tipologii izjasnitel'noj konstrukcii*, u zborniku *Podčinenie v polipredikativnyh konstrukcijah*, Novosibirsk, Nauka, 1980.

3) Informativne lekseme kao temeljne riječi najčešće su u funkciji predikata osnovne rečenice, a mogu biti i drugi njeni članovi: subjekat, priloška odredba, objekat, atribut. Uporedi sljedeće primjere:

a) funkcija predikata (predikator): Oni su uvjereni/*da će se sve to dobro svršiti*. (Razg.)

b) funkcija subjekta: Jača uvjerenje/*da će se sve to dobro svršiti*. (Prestilizacija prethodnog primjera.) — Izdata je naredba/*da kretnemo u napad*. (Štam., pasivna konstrukcija)

c) funkcija priloške odredbe: Uvjerivši ih/*da će se sve to dobro svršiti*, uputio ih je na zadatak. (Prest.) — S obzirom/*da je bio bolestan*, nije mogao prisustvovati sastanku. (Razg.)

d) funkcija objekta: Slušao sam obavijest/*da će saobraćaj biti obustavljen četiri časa*. (Razg.)

e) funkcija atributa (nepravog): Na prozoru se pojavio otac uvjeren/*da će se sve to dobro svršiti*. (Prest.)

Napomena: U primjeru: Imamo uvjerenje/*da bismo jednostavno mogli ispustiti dušu...* (Lukić, I, 256) — reklo bi se da je informativna leksema (*uvjerenje*) u funkciji objekta i da bi i to bio dokaz širine repertoara sintaksičkih funkcija u kojima se takva leksema može javiti. Međutim, u navedenom primjeru izraz *imati uvjerenje* frazeologiziran je obrt, znači: *uvjeriti se, steći uvjerenje, biti u uvjerenju* i sl. Prema tome, ovo nije primjer za sistemski odnos da izrična rečenica služi kao dopuna objektu, već je posebnost, izuzetak uslovljen postojanjem frazeologizma kao takvog.

4) Složena rečenica zavisnog odnosa s izričnom rečenicom kao zavisnom najizrazitiji je primjer preplitanja semantičkih i gramatičkih vrijednosti u tkivu složene rečenice. Semantička vrijednost u tome je što je informativna leksema značenjski nepotpuna pa traži svoje (semantičko) dovršavanje (Ergänzung, Hjelmslev), a gramatička vrijednost je u načinu reprezentacije informativne dopune (u vidu rečenice određenog tipa, s određenim vezničkim sredstvima). A zbog toga, tj. zbog takvog preplitanja semantičkog i gramatičkog, osnovna i zavisna rečenica čine bipredikativnu vezu u kojoj su formanti (osnovna i zavisna rečenica) tješnje vezani nego u većini vrsta složenih rečenica zavisnog odnosa (u stvari, tješnje nego u svim, izuzimajući one s odnosnim kao zavisnim)^{1a}. Dakle, ta tješnja povezanost uslovljena je semantičko-sintaksičkim odnosom između temeljne lekseme i njene dopune u vidu rečenice. Zbog te takve povezanosti, čitava bipredikativna veza naziva se i *izričnom konstrukcijom*, pa i *izričnom rečenicom*, sa svojim osnovnim i zavisnim dijelom. U sintaksičkoj nauci ta se konstrukcija

^{1a} Kad se ovdje govori o vrstama zavisnih rečenica, onda se misli na tipove prema semantičkim poljima (npr. vremenske, načinske, uzročne itd.). Međutim, i u zavisnim rečenicama koje se u tipskom pogledu smatraju slobodnije vezanim ima podvrsta koje su tješnje vezane. Takve su npr. među načinskim i količinskim rečenicama one koje su vezane za korelat (prije svega onaj u obliku komparativa) u osnovnoj rečenici. Uporedi u ovom smislu sljedeće dvije načinske rečenice: a) On radi */kako smo očekivali*. — b) On radi *bolje/nego smo očekivali*.

naziva i *jednodijelnom* (*jednočlanom*), iako je bipredikativna, za razliku od složene rečenice zavisnog odnosa s adverbijalnim rečenicama kao zavisnim, koje se tretiraju kao dvodijelne (*dvočlane*).

Klasifikacija informativnih leksema po načinu dopunjavanja, gramatičkoj pripadnosti i po semantici

5) Informativne lekseme dopunjuju se na dva načina, i to:

a) određenim padežom (akuzativom ili lokativom npr., s prijedlozima ili bez njih), npr.: Očekujem *njegov skori dolazak*;

b) zavisnom rečenicom, npr.: Očekujem */da će skoro doći*.

Ova dva načina obično su izomorfna, što znači da nisu uvijek takva. Uporedi u ovom smislu i sljedeći primjer: *Ispalo je /da neće doći*. — Nemogućnost upotrebe izomorfnih oblika dopune u pojedinim primjerima u vezi je sa semantikom informativne lekseme, pa otuda i gramatičke forme osnovne rečenice. Posebno je pitanje kada se padežna dopuna i izrična rečenica upotrebljavaju skupa, jedno uz drugo, uz istu informativnu leksemu. (O tome vidi više u sljedećem odjeljku.)

6) Kad se informativna leksema dopunjuje rečenicom, uz tu leksemu ima sintaksičkog prostora za upotrebu neke od pokaznih zamjenica ili takvih priloga (najčešće: *ovo, to, ono*, obično u akuzativu, ali i u drugim padežima). Uporedi: Očekujem *(to) /da će se uskoro vratiti*. — On misli *(na to) /da se što prije vrati*. — On traži *(to) /što mu je obećano*. — Izgledalo je *(tako) /da će biti sve u redu*. (Primjeri su iz razgovora.) — ... Viga nije ni pomišljao *na to /da zamete trag očevoj zadužbini* ... (Čuić, 203) — Taj sintaksički prostor za upotrebu demonstrativa svrsishodno se iskorišćuje u prikazivanju ulančavanja izričnih rečenica u generativnim procedurama.² Taj sintaksički prostor za upotrebu demonstrativa (ispred izričnih rečenica) nekad je popunjen, a često nije. Ima pak slučajeva kada je upotreba demonstrativa u ovakvim okolnostima obavezna. A ona je obavezna: a) kada glagol semantički uslovljava upotrebu demonstrativa i b) kada se pojačava, ističe, izdvaja značenje dopune informativne lekseme. Primjeri: a) On se nije izražavao *o tome /kada će se vratiti*. — (Razg.) — On je poznat *po tome /što se ne odaziva na pozive* (Razg.) — On uvijek misli samo *na to /da se što prije vrati kući*. — Ne misli *na to /kako da se zaposli već* (misli) *na to /kako da se što bolje provede*. (Primjeri iz razgovora) — Govorili su *i to /da je zakonito sve /što je potrebno* ... (Čuić, 192)³

Napomena: O suodnosu demonstrativa i izričnih rečenica s određenim vezničkim sredstvima, kad su demonstrativ i izrična rečenica kontakti,

² Vidi i: R. Katičić: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1966, str. 303—336.

³ Pa i u ovakvim okolnostima u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku labavi obaveza upotrebe demonstrativa. Primjer: Ovaj što je dijelio darove uopće se nije obazirao */koga je vozač pročitao* (...) (Čuić, 188) — (Izostavljeno je: *na to*.)

vidi kasnije, u tačkama 18, 19. do 28. Zatim, u ovom radu terminološki izraz *sintaksički prostor* (uz informativne lekseme) upotrebljava se i u smislu: da se nedemonstrativna padežna dopuna nalazi zajedno s izričnom rečenicom uz informativnu leksemu. Primjer: *Obavijestio je prisutne / da će sve biti u redu.* (Vidi u ovom smislu i napomene date u tački 8, nisu posebno izdvojene.)

7) Informativne lekseme u gramatičkom pogledu su:

a) glagoli: *misлити, osjećati, zapažati* itd. (ovakvi se glagoli mogu nazvati *izričnim*);

b) imenice semantički i etimološki suodnosne s odgovarajućim izričnim glagolima, npr.: *misao, mišljenje, osjećanje, zapažanje, obzir* (npr.: *uzimati u obzir, bez obzira, s obzirom*) i sl.;

c) imenice koje prema sebi nemaju semantički i etimološki suodnosne glagole, npr.: *instrukcija, teorija, hipoteza, naredba, komanda, stav, tezu* itd.;

d) pridjevi i prilozi, kao moguću predikatori: *uvjeren, srećan, sposoban, rad, saglasan, spreman, odlučan, (ne)moćan* itd.; zatim: *lijepo, ružno, važno, smiješno* i sl.

e) Ovim, po gramatičkoj pripadnosti raznim vrstama informativnih leksema, treba dodati i leksikalizovane sintagme (frazelogizirane obrte). Takvi su: *dati riječ, imati u vidu, davati znak, pripisati u krivicu (u zaslugu), staviti u izgled, ispustiti iz vida, smetnuti s uma* (vidi i primjer prokomentaran u napomeni uz 3. tačku) i sl. Doduše, leksikalizovane sintagme imaju prema sebi određene glagole kao semantičke ekvivalente. Uporedi u ovom smislu i primjere: *dati riječ* — *obećati, obavezati se; davati znak(-e)* — *pokazivati; pripisivati u krivicu* — *okrivljivati* itd. Međutim, navedeni izrazi, kad se uporede sa svojim semantičkim ekvivalentima, nisu rezultat dekomponovanja odgovarajućih glagola (kao što je to u primjerima dekomponovanja, kakav je sljedeći: *izjaviti* — *dati izjavu*), već su te leksikalizovane sintagme nastale i ustalile se u upotrebi kao i drugi frazeologizmi.

e/1) Kao frazeologizirani sastav može funkcionisati ne samo sintagma već i čitava rečenica. Primjeri: *Ne d'o bog dragi nikome / da ga prigriječi.* (Kikić, II, 52) — *Ne d'o bog dragi / da koga pritisne.* (Kikić, II, 52) — *Eh, da j bo že / samo da iznese.* (Kikić, II, 65) — *Ned o bog^{3a} / da izda.* (Kikić, II, 65) — *K o z n a / šta sve može da bude.* (Kikić, II, 32)

8) Informativne lekseme u semantičkom pogledu mogu se klasifikovati na riječi sa značenjem:

a) govora⁴: *izjaviti, saopštiti, govoriti, reći, izricati, savjetovati, izvještavati, ukazivati, objašnjavati, moliti, odgovoriti, objaviti, uvjeravati, po-*

^{3a} Frazelogizacija ovdje ne znači i leksikalizaciju, pa, po svemu sudeći, ispravno je pisati: *Eh, da j bo že ... — Ne d'o bog ...*

⁴ Radi uvida u moguće raznovrsnosti u vidskom pogledu, glagolske se lekseme navode i nesvršenog i svršenog vida, odnosno ili jedne ili druge. — Terminom *govor* obuhvaćene su i *lokutivne lekseme* (npr. *govoriti*, kad je glagolom označen sam govorni čin) i *ilokutivne riječi* (npr. *savjetovati*, kad se glagolom govorenja označava vangovorni akt).

navljati (=govoriti više puta), *hvaliti se*, *dogovarati se*, *saglasiti se*, *pisati* (nekome nešto, npr. u pismu), *pozivati*, *dozivati*, *tražiti*, *preporučivati*, *brzjaviti* i sl. (uz ove glagole uglavnom ima sintaksičkog prostora, u istoj rečenici, i za padežnu dopunu, osim za dopunu u vidu rečenice); zatim: *naređenje*, *obavijest*, *uputa*, *zapovijest* i sl.

b) *mišljenja*, *osjećanja*, *unutarnjeg stanja*: *dosjetiti se*, *zaključiti*, *željeti*, *žudjeti*, *maštati*, *pretpostavljati*, *računati* (=smatrati), *osjećati*, *radovati se*, *nadati se*, *voljeti*, *žaliti*, *očekivati*, *predosjećati*, *bojati se*, *sumnjati*, *brinuti se*, *dopuštati*, *sanjati* i sl. Uz ove glagole nema sintaksičkog prostora za naporednu nedemonstrativnu dopunu u vidu padeža (za demonstrativnu ima), a kad se to desi, onda izrična rečenica dobije značenje i atribut-ske (npr. *Očekuje sina / da dođe*, umjesto: *Očekuje da sin dođe*; tzv. *prolepsa*, vidi više u tački 17). Osim navedenih, evo još nekih leksema ovog semantičkog tipa: *želja*, *bojazan*, *briga* i sl.; zatim: *uvjeren*, *saglasan*, *srećan*, *sposoban* itd.

c) *Zapažanja*: *vidjeti*, *omirisati*, *primijetiti*, *čuti*, *okusiti*, *zapažati* i sl. (što se tiče sintaksičkog prostora uz ove glagole za naporednu dopunu u vidu padeža — vrijedi napomena data uz glagole u prethodnom odjeljku. Uporedi primjer: *Primijetio je nekoga / da prolazi putem*. — *Primijetio je / da neko prolazi putem*.)

d) *ocjene*: *pravilno*, *neophodno*, *nužno*, *ružno*, *važno* i sl.

e) *bitisanja*: *bivati*, *dešavati se*, *ispasti*, *zbiti se* i sl.

Napomena: Glagoli navedeni pod e posebna su semantička podgrupa u grupi informativnih leksema. Po svome osnovnom semantičkom karakteru, ove se lekseme izdvajaju od prethodnih podgrupa, tj. izražavaju nešto u vezi s psihičkom stranom čovjekove ličnosti, a traže informativnu dopunu kao prethodne podgrupe leksema. (O specifičnosti konstrukcija s ovim glagolima vidi više u tački 39.)

9) Osim navedene projekcije semantičke raznovidnosti informativnih leksema, te je lekseme moguće klasifikovati i još prema jednom kriterijumu: prema tome da li u sebi nose: a) samo semu potrebe za informativnim dopunjavanjem ili b) pored takve seme još i semu potrebe izražavanja uzročnog značenja. Među leksemama navedenim u prethodnoj tački većina pripada prvom tipu, a u drugu (b) podgrupu išli bi sljedeći glagoli: *bojati se*, *radovati se*, *voljeti*, *žaliti*, *sumnjati*, *brinuti se*, *kajati se* i sl. Kao što se vidi, lekseme ovog tipa pripadaju semantičkoj grupi osjećanja. Prisustvo u njima i valentnosti za drugu semu (za izražavanje značenja uzročnosti, zajedno s valentnošću za informativnom dopunom) nije uslovljeno prisustvom uzročnog veznika u izričnoj rečenici, kao što je to u nekim drugim primjerima (vidi kasnije, u odjeljku o vezničkim sredstvima, pored ostalog i *što*, *zašto*), već je uslovljeno semantičkim tipom informativne lekseme. Uporedi u ovom smislu i sljedeće primjere: a) *Izjavio je / da mu sin dolazi kasno kući*. — b) *Bojao se / da mu sin (ne) dolazi kasno kući*. — *Razmišljao je / što (zašto) mu sin dolazi kasno kući*. — U prvom primjeru u pitanju je samo informativna semantika izrične rečenice (sintak-

sička jednosemantičnost zavisne rečenice kao tipa). Takva semantika zavisne rečenice uslovljena je karakterom informativne lekseme i podržana upotrebom veznika. U drugom primjeru imamo pojavu sinkretizma dva modela zavisnih rečenica uslovljenu semantikom glagola (*bojati se*): modela izrične i modela uzročne rečenice. Veznički je podržan samo izrični model, pa je ostalo da se uzročnost osjeća samo kao nijansa. U trećem primjeru takođe je sinkretizam modela: izričnog i uzročnog, ali je drukčiji način kako je došlo do te pojave. Značenje izričnog modela uslovljeno je informativnom leksemom, a uzročno značenje izraženo je vezničkim sredstvom. Zato je ovo izrično-uzročna klauza. Uporedi u ovom smislu i primjer: ... zavalješe svoj posao i bi im žao /što ga privode kraju... (Čuić, 205) — Boja o se /da ljudi ne zapnu za ovu riječ... (Čuić, 199) — (...) lijepo mi dođe k r i v o /što sam žemsko (...) (Korčić, I, 47) — O tome kako je došlo do ove pojave, opširnije se govori u tački 15. i dalje.

Upotreba vezničkih sredstava

10) U vezivanju izričnih rečenica upotrebljavaju se sljedeća veznička sredstva:

- a) veznik *da*;
- b) veznička riječ *neka*;
- c) upitno odnosne zamjenice i takvi prilozi i priloški izrazi: *ko/tko, što/šta, koji, čiji, kakav, kolik(i); kako; gdje, kamo, kuda, otkuda, odakle, dokle; kada, otkada, dokada; zašto, zbog čega; koliko* i sl.
- d) *ne — li* (+ potencijal)⁵.

Kao što se vidi, većina tih sredstava su prosta, a neka su složena (u kontaktnom i distantnom rasporedu). Većina tih sredstava su gramatički veznici. O simbiozi demonstrativa i pojedinih izričnih veznika, vidi više u tač. 24. U nastavku biće osvijetljena upotreba svih ovih vrsta vezničkih sredstava.

11) Najčešće vezničko sredstvo u vezivanju izričnih rečenica jeste veznik *da*. Zato što ovaj veznik vezuje više tipova zavisnih rečenica, on ne spada u semantičke (da je predstavnik, reprezent izričnih rečenica, kao što npr. *ako* reprezentuje pogodbene, i sl.). Prema tome, izrične rečenice nemaju svoga vezničkog markera, semantičkog reprezentanta.

Primjeri: Nije mogao da v j e r u j e /da je pobijeden. (Oljača, I, 481) — Učiteljica p o n o v i o p e t /da je sve oko nas ispunjeno vazduhom, samo je on nevidljiv. (Čopić, I) — P o m i š l j a o s a m /da su njeni mladići morali priviknuti /da ih tako voli. (Lukić, I, 88) — Z n a o j e /da Kozara u svojim šumama skriva blizu četiri hiljade vojnika. (Oljača, I, 34)

12) Poseban su slučaj primjeri kao što je sljedeći: Jedno bijaše svima jasno: da je Irma iscrpla Ambrozića (...) (Čuić, 174) — U čemu je posebnost,

⁵ Kod serbokroatiističkih sintaksičara pominje se znatno manji broj vezničkih sredstava. Tako npr. M. Stevanović izričito navodi: *da, gdje, kako*, a u primjerima i *neka*, mada ga ne identifikuje kao veznik. (Vidi: *Savremeni srpskohrvatski jezik*, II, Beograd, 1969, str. 794. i dalje.) — R. Katičić, tretira: *da, kako, gdje, e* (vidi u djelu citiranom u 2. fusnoti).

može se zaključiti kad se s izvornom Čuićevom stilizacijom uporede njeni prestilizovani varijeteti: *Bijaše svima jasno / da je Irma iscrpla Ambrozija (...)* — *Jedno bijaše svima jasno: Irma je iscrpla Ambrozija (...)* — U Čuićevoj stilizaciji zavisna rečenica (njen sintaksički entitet) anticipirana je u osnovnoj rečenici upotrebom identifikacione lekseme *jedno*. Samim time realizacija toga entiteta (izrične rečenice) omogućena je bez upotrebe veznika *da*. U ovakvim okolnostima veznik je dakle suvišan. Zato ovakav tip izričnih konstrukcija (ima se u vidu čitava složena rečenica) ide u kategoriju asindet-skih veza njenih predikativnih jedinica (u jezičkom sistemu projektovan je za takvu vezu). Neupotreba veznika kompenzirana je odnosom predikatskih jedinica na osnovu leksičkog sastava, te i na osnovu intonacije (u datoj stilizaciji — upotrebom pauze). Dakle, u ovakvim primjerima veznik podržava sintaksički odnos koji je aktiviziran gramatiziranim sredstvima. (O asindet-skoj vezi izričnih rečenica vidi više u 32. i 33. tački.)

13) U tački 9. bilo je govora o informativnim leksemama (prije svega o glagolima kao takvim) koje svojom semantikom uslovljavaju sintaksičku dvo-semnost izričnih rečenica: pored izrične (informativne) još i uzročna sema (sink-retizam modela izrične i uzročne zavisne rečenice), što se u sintaksi naziva *n e d i f e r e n c i r a n o m r e č e n i č k o m s e m a n t i k o m*. Takvi su i sljedeći primjeri: *Nije mogao da se načudi / da je ostala kod kuće.* (Razg.) — *Čisto me mrzi / da se dignem.* (Lukić, I, 98) — *Žalio se / da ga bole noge.* (Razg.) — Dakle, u ovim primjerima dvosemnost izričnih rečenica je izrično-uzročna. Međutim, dvosemnost može biti i objekatsko-atributska. To je u onim primjerima u kojima dolazi do izražaja *p r o l e p s a*, tj. kada se subjekatsko značenje izrične rečenice izrazi i kao objekatsko u osnovnoj rečenici. Primjer: *Čuješ li ti mene / da te ja zovem?* (Sijarić, I, 210) — Polise-mnost može biti i izrično-uzročno-namjerna. Primjer: *Šoljan se dugo mučio / da spjeva pjesmu.* (Kikić, I, 170)

14) Vezničko sredstvo *neka* po svome porijeklu riječca je za izricanje in-direktne zapovijesti (uz glagole u obliku prezenta). Uporedi: *Neka odmah dođe.* (Razg.) — Kad se ovakva rečenica, dakle imperativna, upotrijebi kao dopu-na određene informativne lekseme osnovne rečenice, riječca *neka* se javlja u funkciji izričnog veznika. U toj funkciji, pored nove (informativne) seme, tretirani tip rečenica izražava i svoju osnovnu, imperativnu (semu). Ovo je raz-log što se ovakve zavisne (izrične) rečenice u literaturi kvalifikuju i kao *im-perativne*, kao podvrsta izričnih.⁶ Primjeri: *P o r u č i o s a m m u / n e k a o d m a h d o d e.* (Razg.) — *K a z a ć u m u / n e k a s e s p r e m i z a p u t.* (Razg.) — Vezničkom sredstvu *neka* u ovakvim primjerima sinonimičan je veznik *da*.

15) Kako je već rečeno, u vezivanju izričnih rečenica, osim vezničkih sredstava *da* i *neka*, upotrebljavaju se i upitno-odnosne zamjenice, takvi prilozi i priloški izrazi (navedeni su u tački 10/c). Ra-zumljivo, kad vezuju objekatske rečenice koje su dopuna informativnim lek-

⁶ Vidi kod M. Stevanovića: *Savremeni srpskohrvatski jezik, II*, Beograd, 1969, tač. 753.

semama upitne semantike, u pitanju su druge okolnosti, radi se o zavisno-upitnim rečenicama.

Primjeri (za izrične rečenice): *Ko im je to donio*, ja vam ni danas ne znam kazati. (Kočić, I, 95) — (...) a ne zna, jedna, / *koliko je duboko dolje pod njom i visoko gore nad njom* (...) (Sijarić, I, 50) — (...) jer su dugo razmišljali / *koliko je Blažu novaca potrebno* (Čuić, 205) — (...) i nije mogao da se načudi / *zašto mu je donijela kafu*. (Sijarić, I, 34) — Možda je netko vidio / *kad smo ušli*. (Lukić, I, 149) — Nije znao / *kuda da okrene*. (Sijarić, I, 122) — Ni sam nije mogao odgonetnuti / *odakle se kod mene uvriježila misao / da do posjete uvijek dolazi u kritičnim situacijama*. (Lukić, I, 56) — (...) ne znamo / *kako brzo ćete se oporavljati nakon operacije* (...) (Lovren, 15)

16) Postavlja se pitanje otkuda upitno-odnosne zamjenice i takvi prilozi i priloški izrazi u funkciji vezivanja izričnih rečenica. Da bi se sa sigurnošću odgovorilo na postavljeno pitanje, potrebno je podsjetiti se na neke okolnosti. Ovdje sada samo stoji teza da je toj sintaksičkoj pojavi osnova bila odnosno značenje ovih jezičkih sredstava.

17) U 8. tački konstatovano je (u vidu napomena) da uz informativne lekseme pojedinih semantičkih grupa ima sintaksičkog prostora za izražavanje informativne semantike kao dopune — pored izričnim rečenicama, još, naporedo, i padežima objekta. Zapravo, u ovakvim primjerima padeži i izrične rečenice u naporednoj, zajedničkoj upotrebi javljaju se u određenoj kontaminaciji (u preplitanju dopunjavanja informativne lekseme).

Primjeri: *Nagovarali oni Mula-Ahmu / da dovi pod Carskim Trešnjama* (...) (Kikić, I, 53) — *Učinilo mu se / da vidi mrtvog Petra Kenjala / kako ga bodri iz daljine* (Oljača, I, 91) — *Molim ti se / da sačuvaš Radiča Memića / da ne pogine*. (Sijarić, I, 26) — *Radiču su davale priliku / da stigne uz nju*. (Sijarić, I, 26) — *Ljudi zamoliše predstavnike vlasti / da ih ne očitaju Blažu*. (Čuić, 206)

U ovakvim primjerima izrična rečenica ima i atributsko značenje. Drugi i treći navedeni primjer vrlo su ilustrativni za objašnjenje prolepse (o čemu je bilo govora i u 13. tački). U ovom smislu uporedi i treći primjer u prestilizovanom obliku: *Molim ti se / da sačuvaš / da Radič Memić ne pogine*. — I jedna i druga moguća realizacija ovakvih primjera (tj. prolepsa i neprolepsa) varijeteti su iste sintaksičke paradigme. A svi navedeni primjeri u ovoj tački svjedoče da je u pitanju sinkretizam sintaksičkih modela (objekatskog i atributskog).

18) Takva sintaksička dvosemnost zavisne rečenice postoji i u primjerima u kojima je objekatsko značenje izraženo ličnim i pokaznim zamjenicama u odgovarajućim padežima. Primjeri: (...) i poslije sam *ih* pratio / *kako se kreću* (...) (Lukić, I, 113) — (...) srca su se nečija uznosila / *nečija sanjala o tome / kako bi se domogla jednog, makar i nagorjelog lampiona*. (Kikić, I, 135)

19) Drugi od primjera navedenih u prethodnoj tački vrlo je ilustrativan za objašnjenje upotrebe upitno-odnosnih zamjenica i takvih priloga i priloš-

kih izraza u vezivanju izričnih rečenica. Naime, u tome primjeru rečenica vezana vezničkom riječi *kako* određuje objekat *o tome*. Pošto su pokazne zamjenice (kao ukazivačke riječi govorne situacije), u stvari, i same više gramatičke no nominativne riječi, to su se u određenim okolnostima počele osjećati kao korelativni dio vezničkim riječima, prije svega onim s kojima su se konfiktorno upotrebljavale. Ta se korelativna veza može uprostiti (kao što se i uprošćava) elidiranjem korelativnog zamjeničkog dijela u osnovnoj rečenici (o ovome vidi i u tač. 6). U primjeru navedenom u tački 18 (... *srca su se* ...) takav se dio može elidirati bez štete po značenje rečenice. Uporedi: (...) nečija s a n j a l a / *kako bi se domogla* (...) — U takvim okolnostima zavisna rečenica gubi atributsku semu i postaje izrična (tu izričnost ima i dok je u izraženoj korelaciji s pokaznozamjeničkim dijelom). Gubeći atributsku semu, a pojačavajući izričnu, zavisna rečenica u ovakvim primjerima zadržava semu koju reprezentuje veznička riječ. Ta druga sema može biti uzročna, vremenska, mjesna itd., što sve zavisi od osnovne, prvotne seme vezničkog sredstva. Kao ilustraciju uporedi i neke primjere već navedene u 15. tački, a ovdje prestilizovane: (...) i nije mogao da se na č u d i t o m e / *zašto mu je donijela kafu*. Možda je netko vidio *to / kada smo ušli*. — Prvi od prestilizovanih primjera sasvim je običan s dativnim oblikom kao korelativnim, a u drugom primjeru osjeća se suvišnost demonstrativa *to*. — Evo i kompletnijeg primjera (s raznovrsnim veznicima): (...) on više nije z n a o / *ni kuda ide / ni zašto ide / ni kada će ponovo preći vodu natrag*. (Sijarić, I, 148) — Ima primjera kada je demonstrativ u distantnom rasporedu u vezi s izričnom rečenicom, a među njima se ne osjeća jasna sintaksička povezanost, već kao da demonstrativ više upućuje na semantiku informativne lekseme osnovne rečenice. Primjer: *Ono nam je malo prije pričio Simeun kakav je zulum počinio u Majdanu*. (Kočić, I, 94)

20) Razmatranjem u prethodnim tačkama pitanja upotrebe upitno-odnosnih zamjenica, takvih priloga i priloških izraza u funkciji izričnih veznika potvrđena je teza (iz tačke 16) da se u osnovi ovakve upotrebe pomenutih jezičkih sredstava nalazi odnosno značenje iz korelativne upotrebe s demonstrativima (prije svega s *ovo, to, ono*) u objekatskoj funkciji. Evo još jednog primjera u ovom smislu: Govorile su im *ono / što su imale da im kažu* (...) (Sijarić, I, 206) — (Uporedi u prestilizaciji: Govorile su im / *što su imale da im kažu*.) — Takva osnova vidljiva je i u frazeologiziranim primjerima s izričnim rečenicama u prepoziciji. Primjer: *Što nađeš / kaži* (...) — Uporedi: *Ono što nađeš, kaži* (...) — *Što god ištu, dajem, a što god jope' od su da ide*, na mene se piše (...) (Kočić, I, 54)

21) Od svih vezničkih sredstava navedenih u tački 10/c u izražavanju svoje tipske semantike (čiji je reprezent, marker) u određenim primjerima, najneutralnije je vezničko sredstvo *kako*. Takvo je u primjerima kad se ne osjeća nijansa značenja načina, već se izražava samo izrična sema. U takvim primjerima ovo sredstvo je sinonimično s veznikom *da* u vezivanju izričnih rečenica.

Primjeri: I sam opazi / *kako im financijsko stanje nije ni najmanje ružičasto*. (Šimić, I, 36) — Pričala joj je noću / *kako će se vojna svršiti, i kako će joj se Radić jednoga dana vratiti*. (Sijarić, I, 52) — Nisam odmah ni primijetio / *kako su sva vrata ostala razjapljena prema različitim stranama svijeta*. (Lukić, I, 188)

22) Ima, takođe, i primjera da se u izričnim rečenicama s vezničkim sredstvom *kako* znatnije osjeća značenje načina: Hajte sad kući, kopiladi/, i kažite očevima / *da izađu / i vide / kako ubija švapska carevina* (...) (Sijarić, I, 240) — Pitaj ti njega / *ko je jači*/, pa ako je pošten/, *k a z a č e t i / kako sam mu vadio loj iza ušiju*. (Sijarić, I, 183)

23) U ovakvom smislu može se pokazivati i vezničko sredstvo *gdje*. Uporedi primjere: Vidi / *gdje se dvojica po sobi hvataju*. (Nar. priča) — (...) ali on hoće da mu ti *k a ž e š / gdje su tvoji sinovi*. (Sijarić, I, 213)

24) Kad je u pitanju upotreba varijeteta *što/šta*, u korpusu koji je istraživao ustanovljeno je da se u djelima bh. govorne zone odražava stanje kakvo je u narodnim govorima i kako je uglavnom u usmenoj komunikaciji standardom. A to znači da se u izražavanju upitnog značenja (za sve ostalo izuzev pitanja za lica) upotrebljava varijetet *šta*. Primjeri: *Šta se desilo?* — *Šta je palo?* — *Na šta misliš?* — I sl. Jedino se varijetet *što* upotrebljava s upitnim značenjem za uzrok. Primjeri: *Što (=zašto) nisi dolazio?* — *Što si mi to uradio?* — I sl. Posebno je pitanje kako je došlo do upotrebe varijeteta *što* u upitnim rečenicama sa značenjem *zašto*.

25) U vezivanju izričnih rečenica u upotrebi je i *što* i *šta*, i posebno *što* s uzročnim značenjem. Primjeri: Jučer sam ih učila / *šta je vazduh / i kako je sve njime ispunjeno*. (Čopić, I) (...) i bilo mu je *sve jedno / šta će s njim biti* (...) (Sijarić, I, 89) — (...) pa ja *gledam / šta se od njih radi*/, a oni *gledaju / šta ja radim*. (Sijarić, I, 218)

Ukoliko je pak odnosna zamjenica *što/šta* u dodiru s demonstrativima *ovo, to, ono*, u upotrebi je, najčešće, fonetski varijetet *što*⁷. Primjeri: *G o v o r i l e s u i m o n o / što su imale da im kažu/ kao da su živi* (...) (Sijarić, I, 206) — *Maksim posluša to / što je rekao*. (Sijarić, I, 219)

26) U naučnoj literaturi veza *ovo, to, ono + što-rečenica* dvojako se tretira. Ponekad se demonstrativ uzima kao temeljna riječ, a *što* — rečenica kao atributska (*što* — rečenica konkretizuje demonstrativ). Ponekad se pak zanemaruje funkcija demonstrativa, a *što* — rečenica vrednuje kao subjekatska, objekatska. Primjeri: *Ono što se čuvalo*/, potrošilo se (Razg.) — *Ono što sam tražio*/, dobio sam. (Razg.) — Međutim, čini se da sintaksičku vezu demonstrativ + *što* — rečenica treba vidjeti drukčije. Može se uzeti da u ovoj vezi ima dvostruke, uzajamne zavisnosti. S jedne strane, demonstrativ je po svojoj prirodi upućivačka, određivačka riječ. Po pravilu, on upućuje na ono što se opisuje (konkretizuje) rečenicom koja slijedi. S druge pak strane, odnosna *što* — rečenica po svojoj prirodi je atributska. Ona sadržajno konkretizuje (određuje) riječ za koju je vezana (ono na šta se odnosi). Tako dolazi do sadržaj-

⁷ Fonetski varijetet *što* je prvotni (čb + to > čto > što), a lik *šta* je štokavska inovacija, zabilježena već u ranim štokavskim spomenicima.

ne i funkcionalne uzajamne povezanosti, upućivačko-određivačke simbioze. Tako je i nastao termin zamjeničko-suodnosne rečenice. Iz takve uzajamne zavisne povezanosti može dolaziti do elidiranja demonstrativa, pa da odnosna *što* — rečenica postane sasvim objekatska. Uporedi jedan primjer naveden u 25. tački (drugi odjeljak), sad s elidiranim demonstrativom: Govorile su im / *što su imale da im kažu*. — Ovakva mogućnost elidiranja demonstrativa nastala je iz njegovog sintaksičkog odnosa prema odnosnoj *što*-rečenici. Uporedi i primjer: *Što nađeš, kaži* (...)

27) Ovakva pozicija (sintaksička) demonstrativa u vezi s odnosnom *što*-rečenicom mogla je uticati da se u osnovnoj rečenici (kad je zavisna u prepoziciji) javi njegov semantički dubler, opet u vidu demonstrativa. Primjer: (...) *a ono što sam dosada na kola natovarilo, to sam do kuće i dovezao* (...) (Sijarić, I, 15) — I elidiranje demonstrativa iz veza sa *što*-rečenicom (izuzimajući slučajeve o kojima se govori u 6. tački) i pojava semantičkog dublera u osnovnoj rečenici — fakultativni su. Uporedi i primjer: *Ono što su bili pošli da učine crnogorski i austrijski oficiri, (...) ne dopustiše im svojim nemirnom njihovi konji*. (Sijarić, I, 169) — Tako je nastao tip zavisno složenih rečenica koji se naziva *korelativnim*. Zavisna je rečenica u prepoziciji iz komunikativnih razloga, da bi se istaklo njeno značenje. Učestalost upotrebe doprinijela je njenoj frazeologizaciji. Ova frazeoshema reflektuje se i u zavisno složenim rečenicama s drukčijim tipovima zavisnih rečenica (npr. subjektivskim i nekim drugim). Uporedi i primjere: *Kuda sam pošao, tamo ću i otići*. (Razg.) — *Kada sam ga očekivao, tada sam ga i dočekao*. (Razg.) — *Kako sam radio, tako sam i prošao*. (Razg.)

28) Iz prvog primjera navedenog u prethodnoj tački (... *a ono što sam dosada* ...) može se zaključiti da se zamjenica *što/šta* javlja i u vezivanju objekatskih rečenica uz lekseme (u osnovnoj rečenici) koje ne pripadaju informativnim. Takav je i sljedeći primjer: (...) *radio/šta hoće*. (Čopić, I) — Ova je pojava razumljiva, iz saznanja o postojanju sintaksičkog prostora uz prelazne glagole (npr. *raditi*) za objekatsku vrijednost i saznanja o mogućnosti izražavanja te vrijednosti demonstrativom, i konkretizacije značenja te zamjenice u navedenom primjeru *što* — rečenicom (vidi o ovome i u tačkama 6, 26). — A zatim, pošto su se varijeteti *što/šta* upotrebno preplitali u upitnim rečenicama došlo je do njihovog dodirivanja i zamjenjivanja u odnosnim rečenicama. Uporedi: *Radio ono/što hoću*. — *Radio / što hoću*. — *Radio / šta hoću*.

29) Posebno je pitanje na koji je način odnosni varijetet *što* dobio uzročno značenje. Evo prvo nekoliko primjera: *I ne žali / što neće doći*. (Sijarić, I, 220). — (...) *zavolješe svoj posao / i bi im žao / što ga privode kraju* (...) (Čuić, 205) — *Nek mi bog oprosti / što ovo pričam*. A ja *znam / zašto pričam*. (Sijarić, I, 220) — Ove zavisne izrično-uzročne rečenice vezane odnosnom zamjenicom *što* pretpostavljaju vezničku sintagmu *zato što*, s elidiranim *zato*. Značenje uzročnog priloga *zato* (iz kontaminiranog izraza *zato što*), koji danas funkcioniše kao složeni veznik, uzročni, preuzeo je odnosni veznik *što* i tako postao nosilac uzročnog značenja. A slaganjem *za + što* dobijeno je *zašto* (vidi posljednji primjer u ovoj tački).

30) U djelima bh. pisaca koji se iz određenih razloga služe (dosljedno ili nedosljedno) zapadnom varijantom sh. standardnojezičkog izraza — u vezivanju objekatskih rečenica u okolnostima mogućeg variranja likova *što/šta* u upotrebi je odnosni varijetet *što*. Primjeri: Jer ko z n a / *što bi bilo* (...) (Lovren, 28) — (...) z n a m samo / *što hoću*/, kad uskočim u sobu. (Čuić, 153) — Pa i kod ovih pisaca probije se *šta*-varijetet u okolnostima u kojima je običan u BiH. Primjeri: Begovi i age z n a se *šta bi* (...) (Lovren, 56) — Biva mu pomalo j a s n o i *šta je ovo sve s njime*. (Kikić, II, 57) — Rođen sam... *šta se to tebe tiče*. (Marjan, II, 301)

31) Kao vezničko sredstvo u vezivanju izričnih rečenica javlja se i kombinacija *ne+li* (+potencijal) (vidi i u tački 10/d). Primjeri: Džana se okretala niz put i č e k a l a / — *ne bi li, nekim čudom, osjetila otkud njihov miris*... (Sijarić, I, 156) — O č e k i v a o je / *ne bi li se jednom već vratio*. (Razg.) — Iz datih primjera vidi se da se navedenom vezničkom kombinacijom (*ne+li*...) izražava sema n e p o u z d a n o s t i, s u m n j e u realnost ostvarenja informativne dopune. Sastav vezničkog sredstva, u kombinaciji s odgovarajućim glagolskim oblikom, reprezent je specifične semantike odgovarajućeg tipa zavisne rečenice, u ovom slučaju objekatske (s nijansom modalnosti). Tretirana veznička kombinacija može reprezentovati i semantiku odgovarajućeg tipa namjernih rečenica (takođe s nijansom sumnje). Primjer: Otišao je u grad / *ne bi li ga negdje našao*. (Razg.)

32) U vezi s redom predikativnih jedinica — za složenu rečenicu s izričnom zavisnom karakteristično je da je izrična rečenica najčešće iza riječi koju dopunjuje. Takvi su i svi primjeri koji su dosad navođeni (razumljivo, izuzimajući *što* — rečenice kad su u prepoziciji, vidi i u tačkama 26, 27). Međutim, izrična rečenica može biti i u prepoziciji, u inverziji. Do takvih pojava dolazi iz stilske funkcionalnosti, tj. iz potrebe da se istakne značenje zavisne rečenice. Takav je i sljedeći primjer: *Da Duvno nema nijednog spomenika*/, prvi je z a m i j e t i o novoizabrani predsjednik općine Ivan Kelava (...) (Čuić, 213) — Razumljivo, izrična rečenica u prepoziciji uslovlila je i određeni red riječi u osnovnoj rečenici. Naime, objekatska vrijednosti zavisne rečenice privukla je uza se predikat osnovne rečenice (tako se našao ispred subjekta).

Posebности u izričnim rečenicama

33) U ovom slučaju kao posebnosti tretiraju se one pojave iz sintaksičkog okvira izričnih rečenica koje se iz cjeline izdvajaju: a) bilo po nepodudaranju semantičkog karaktera i gramatičkog oblika izrične dopune, b) bilo po načinu obilježavanja sintaksičkog odnosa, c) bilo po sintaksičkom suodnosu s drugim vrstama sintaksičkih jedinica, d) bilo po sintaksičkom karakteru osnovne rečenice, e) bilo po posebnosti frazeosheme po kojoj nastaje jedna vrsta složenih rečenica zavisnog odnosa. Konkretnije rečeno, tretiraće se: a) izrične rečenice s glagolom u infinitivu; b) izrične rečenice asindetski vezane, c) izrične rečenice kao naporedne jednorodnim rečeničkim dijelovima, d) rečeni-

ce sa semantikom bitisanja; e) objekatske uz osnovne u kojima se negira postojanost; f) pojave separacije.

34) U sh. književnom jeziku obična je pojava da uz nepotpune glagole dopuna može doći i u infinitivu (još i u prezentu s česticom *da*). Primjer: Ja moram *ići / da idem*. (Razg.) — Ovakve pojave su u domenu proste rečenice. Međutim, uz neke informativne lekseme (dakle potpune glagole i druge riječi) dopuna može doći, umjesto u formi izrične rečenice (s finitivnim glagolom kao predikatom) — u infinitivnom obliku (infinitivu). Primjeri: (...) posvuda je iskreno i samouvjereno govorio o svojoj djeci/, nizao njihova imena / koja je *odredio / dati im* (...) (Čuić, 174) — *Za l u d v a m j e / t r a ž i t i j e*. (Čuić, 173) — (...) ni mrtve ne *d o z v o l j a v a j u / o d v o z i t i* na groblje. (Marjan, I, 289) — U ovakvim primjerima ne podudaraju se semantički i gramatički plan. U semantičkom pogledu jeste izrični izražaj (informativna leksema traži dopunu u vidu izrične rečenice), ali ta dopuna nema formu rečenice u gramatičkom smislu. Dakle, dva plana nisu koordinirana. Zato se ovakvi primjeri i tretiraju kao posebnost. Uzgred, oni nisu frekventni.

35) Odnos izrične rečenice asindetski vezane prema osnovnoj uklapa se u opšti plan asindetske veze zavisnih rečenica (dihotomija: govornik — slušalac, kod — tekst). Nedostatak vezničkih (gramatičkih) sredstava kompenzira se gramatiziranim sredstvima: o d n o s o m predikativnih jedinica na osnovu leksičkog sastava, te i intonacijom. U osnovnoj rečenici nalazi se informativna leksema jake valentnosti, koja traži obaveznu dopunu u vidu zavisne rečenice. Primjeri (iz razgovora): *U v j e r e n a s a m / d o ċ i ć e*. — *Č u l i s m o / d o b i o j e s i n a*. — Koliko se u ovakvim primjerima može lako identifikovati sintaksički odnos između osnovne i zavisne rečenice, može se zaključiti i po tome što se takav odnos prepoznaje i pri inverzionom rasporedu osnovne i zavisne rečenice. Uporedi: *Do ċ i ć e l*!, uvjerena sam. — *D o b i o j e s i n a l*!, čuli smo. Uporedi i primjer: *P o š l j e d n j e j e v r i j e m e n a s t a l o*, vidim ja. (Kočić, I, 103) — Ovakvi primjeri u razgovoru ostvaruju se često bez obilježavanja intonacione granice (pauzom) između osnovne i zavisne rečenice. Dakle: *U v j e r e n i s m o d o ċ i ć e*. — *D o ċ i ć e u v j e r e n i s m o*. — Taj se odnos može identifikovati i u rečeničkim realizacijama u kojima je sadržina osnovne rečenice implicitna (nije eksplicitno izražena). Primjer: Nekoliko dana sam provirivao s prozora / *d a s e p r e d k u ć o m n e p o j a v e ž a n d a r m i*. (Čopić, I) — Elidirani dio glasi: (...) *d a v i d i m* (...) — Ovaj dio donekle pokriva glagol *provirivati (= pogledati)*. — Ovdje umjesto direktnog sintaksičkog odnosa postoji posredni odnos (preko implicitnog *da vidim*), što je, u stvari, gramatička elipsa ili neverbalizovani smisao.^{7a}

36) A iz svega rečenog može se zaključiti da u navedenim primjerima (i drugim takvim) sintaksički odnos (objekatski prema informativnoj leksemi) nije izražen (jer nema veznika), ali je aktiviran. To je učinjeno leksičko-

^{7a} Vidi: Širjaev — *Bessojuznoe složnoe predloženie v sovremennom russkom jazyke*, Moskva, 1986, str. 97—106.

-semantičkim sadržajem (kao gramatiziranim sredstvom). Na osnovu toga sadržaja prepoznaje se sintaksički odnos između zavisne i osnovne rečenice. Intonacija može podržati aktiviranost sintaksičkog odnosa, kada se njome (u usmenom govoru i u napisanom obliku) obilježava podvojenost predikativnih jedinica. A ta podrška u usmenom govoru može i izostati.

Primjeri: Htjeli su da doznaju — bilo kako/: *hoće li se dogoditi ta nemogućnost / da ostanu živi (...)* (Sijarić, I, 265) — Vi ga znate/: *bilo mu je ime Novak Čelić.* (Sijarić, I, 125) — Zaista tako je bilo/: *djed je umro / i sutradan mu je bio sprovod.* (Čopić, I) — (...) i vidje, u sokaku, lijevo, u kafani, austrijske vojnike/: *pjevali su, vikali, pili (...)* (Sijarić, I, 239) — Kad su pristigli/, imali su što i vidjeti/: *tri rebra bijahu zlatna, cijela lijeva ruka, svi nožni prsti i zubi.* (Čuić, 186)

37) U principu uzeto, izrična rečenica može se naći kao naporedna jednorodnim rečeničkim dijelovima (u objekatskoj službi). A to se može ilustrovati i jednim primjerom iz istraživanog korpusa: Razgovarali su o *njihovu rodu i soju (...), pak o njihovom siromaštvu / i kako bi im se imalo pomoći.* (Osman-Aziz, 177) — U ovakvim primjerima odnos zavisne rečenice (naporedno s objektima izraženim padežima) prema informativnoj leksemi osnovne rečenice uslovljen je karakterom valencije (jake) upravne lekseme (u navedenom primjeru glagol *razgovarati*). Uz ovakve lekseme ima sintaksičkog prostora za dopunu i oblikom imenskih riječi i izričnom rečenicom.

38) Posebno su zanimljivi primjeri u kojima su izrične rečenice determinisane određenim modifikatorom. Takav je i sljedeći primjer: Za sada je čuo *samo jedno* — *da je oženjen.* (Sijarić, I, 309) — U ovakvim primjerima izrična rečenica je dvostruko vezana (sintaksički) za osnovnu: a) apozitivnom vezom kao konkretizatora sadržine modifikatora (*samo jedno*, modifikacija je pojačana udruživanjem dva sredstva srodne semantike) i b) preko modifikatora objekatskim odnosom prema informativnoj leksemi *čuo (je)*. — Zanimljivo je analitičko upoređivanje navedenog primjera sa sljedećim (nastalim prestilizacijom prethodnog): Za sada je čuo *za sve / što su uradili*. Razlika između ovih stilizacija je: a) u značenju modifikatora, b) u sintaksičkom odnosu sljedećih rečenica prema tim modifikatorima, c) u odnosu tih rečenica prema informativnoj leksemi. U prvoj stilizaciji (modifikator *samo jedno*) značenje izrične rečenice po obimu je jednako značenju modifikatora, pa se izrična rečenica i može osjećati u apozitivnom smislu, jer naknadno konkretizuje modifikator. U drugoj stilizaciji (modifikator *sve*) takve jednakosti nema, već postoji kontaminacija sintaksičkog odnosa modifikatora *sve* prema sljedećoj rečenici i te rečenice prema upotrijebljenom jezičkom sredstvu u funkciji modifikatora. Jedna sintaksička jedinica na specifičan način određuje drugu (kao i u primjerima koji se tretiraju u 26. tački). Dakle, čitav dio (...) *za sve što su uradili* osjeća se kao objekatska vrijednost.

39) Kao posebnost tretiraju se rečeničke konstrukcije u kojima je u osnovnoj rečenici temeljna leksema sa semantikom bitisanja (vidi u tački 3/e i u napomeni uz tu tačku). Evo prvo pregršt primjera:

Dešava se / da ljudi ponekad od petka načine subotu (...) (Sijarić, I, 146) — Bilo mu je to prvi put / da gledaju vojnu narema se. (Sijarić, I, 161) — One će ostati i poslije njega / da se tu žute. (Sijarić, I, 214) — (...) kojemu je dugo trebalo⁸ / da pristigne. (Čuić, 191) — Vrijeme je da ti ispričam svoj prvi doživljaj. (Marjan, I, 355).

Sintaksička karakteristika ovakvih rečeničnih konstrukcija u tome je što se osnovnom rečenicom izražava neki unutarnji kvalitet, češće signaliziran kvalitativnim korelatom (riječima: *to, tako* i sl., tzv. *t-leksemama*). Ta je (prva, osnovna rečenica) češće bezlična. Zavisnom rečenicom izriče se (objašnjava) taj unutarnji kvalitet osnovne rečenice. — U ovakvim sintaksičkim konstrukcijama postoji kontaminacija osnovne i zavisne predikativne jedinice. Zato se ovakve konstrukcije i nazivaju *kvalitativno-izričnim*. One su obične u normalnom redu. Ukoliko iz komunikativnih razloga zavisna rečenica dođe u prepoziciju, u osnovnoj rečenici mora doći kvalitativni korelat (*t-leksema*).

40) Na periferiji izričnih rečenica (kao tipske semantike) nalaze se rečeničke konstrukcije u kojima se osnovnom predikatskom jedinicom izražava nepostojanje u subjektu određene osobine. Njima se, u stvari, odriče osnovanost onoga što se klauzom izražava. Zato klauza izražava i nijansu posljedičnosti (pored predmetnosti). Logička shema ovoga tipa je sljedeća: *ne + zasnovanost + izrično-posljedični dio*. Zbog toga što je ta shema ustaljena, ovakve se konstrukcije mogu shvatiti da su nastale na osnovu određene frazeosheme. Evo primjera: *Nema teorije / da se to ostvari*. — *Nisam budala / da idem tamo*. — *Nisam dijete / da me obmanjuju*. I sl. — Svi navedeni primjeri su iz svakodnevnog razgovora, kao što se i inače ova frazeoshema ostvaruje u razgovornom stilu. Evo dva primjera (iz dijaloga) iz korpusa koji je istraživao: (...) *a dijete nisi / pa da ne znaš / i da ti se može oprostiti / što ne znaš* (...) (Sijarić, I, 20) — *Moja konačna riječ nema razloga da bude druga*. (Sijarić, I, 184) — Uporedi ovaj primjer u običnoj stilizaciji: *Nema razloga / da moja konačna riječ bude druga*.

41) Iz komunikativnih razloga (da se istakne) može doći do intonacionog izdvajanja izričnih rečenica, pri čemu slabi njihov odnos zavisnosti prema osnovnoj. Primjer: *Činilo se da je poražen. Da je od svega odustao*. (Radan, 65)

*
**

42) Ovdje se daju, u pregledu, osnovne podvrste izričnih rečenica (prema vezničkim sredstvima i sl.) i njihovi modeli, te ukazuje se i na njihovu poziciju u bipredikativnim vezama.

⁸ Glagol *trebati* ima tri upotrebe, i to: a) nepotpunu, bezličnu (= *potrebno je, valja*, npr.: *Treba da idemo*), b) potpunu, ličnu (= *znači neophodnost*, npr.: *Trebaš mi hitno / dođi*). Uz ove dvije, pomenuti glagol ima i upotrebu sa subjektom u dativu, npr.: *Meni treba mnogo novaca / da bih to kupio*. — Ovaj glagol je tako upotrijebljen u primjeru u 39. tački. Objekatska rečenica uz osnovnu dolazi kao dopuna (rečenička).

A) Evo najvažnijih tipova izričnih rečenica i njihovih modela:

- a) Nije mogao da vjeruje / *da je pobijeden*. [R_1 (in. l.) $\leftarrow$ (*da*) R_2] (tač. 11)
- b) Poručio sam mu / *neka odmah dođe*. [R_1 (in. l.) $\leftarrow$ (*neka*) R_2] (tač. 14)
- c) Možda je netko vidio / *kad su ušli*. [R_1 (in. l.) $\leftarrow$ (*kad*) R_2] (tač. 12—33)
- d) Čudio se tome / *zašto su došli*. [R_1 (in. l.) (kor.) $\leftarrow$ (*zašto*⁹) R_2] (tač. 15—33)
- e) Zalud vam je / *tražiti je*. [R_1 (in. l.) $\leftarrow$ (infin.) R_2] (tač. 34)
- f) Uvjeren sam / *doći će*. [R_1 (in. l.) $\leftarrow$ (:) R_2] (tač. 35)
- g) Dešava se / *da ljudi dođu ranije*. [R_1 (l. bit.) $\leftarrow$ (*da*) R_2] (tač. 39)
- h) Nisam dijete / *da me obmanjuje*. [R_1 (ne + zasn.) $\leftarrow$ R_2 (pred.-poslj.)] (tač. 40)

B) Što se tiče pozicije izričnih rečenica u vezi s osnovnom predikativnom jedinicom, može se konstatovati sljedeće. Svi tipovi izričnih rečenica obični su u postpoziciji, jer je normalno da prvo dođe predikativna jedinica s informativnom leksemom pa onda jedinica koja je dopuna toj leksemi. Iz komunikativnih razloga izrične rečenice mogu biti i u prepoziciji i interpoziciji.

C) Simboli znače: a) R_1 = osnovna rečenica; b) R_2 = zavisna rečenica (izrična); c) *da*, *neka*, *kad* i sl. = karakteristični veznici; d) *in. l.* = informativna leksema; e) *infin.* = glagol (kao osnovni član) izrične rečenice u obliku infinitiva; f) *kor.* = korelat, u osnovnoj rečenici; g) *l. bit.* = leksema sa semantikom bitisanja; h) *zasn.* = zasnovanost; h) *pred.-poslj.* = predmetno-posljedično značenje; i) *tač. (npr.) 11* = o tome tipu rečenica govori se u 11. tački rada; j) (:) = asindetska veza.

DECLARATIVE SENTENCES

Summary

Taking declarative sentences as the most suitable illustration, the author presents semantic and grammatical intertwining in the pattern of a compound sentence. He provides a classification of information carrying lexemes according to their function in a sentence, complementation, grammatical categorization and semantics. For the first time in Serbocroatistics a numerous group of declarative conjunctions has been established. Accordingly, numerous problems of correlation have been discussed as well. The novelty is the treatment of predicating units which are marginal declarative clauses.

⁹ Ovdje u modelima priloški veznici *kad*, *zašto* reprezentuju sve takve priloge, priloške izraze i upitno-odnosne zamjenice kad se javljaju u funkciji vezivanja izričnih rečenica (s nijansom druge specifične sintaksičke semantike): *ko/tko*, *šta/što*, *koji*, *čiji*, *kakav*, *kolik(i)*; *kako*; *gdje*, *kamo*, *kuda*, *otkuda*, *odakle*, *dokle*; *otkada*, *dokada*; *zbog čega*; *koliko*.